

Prawo ekskluzywy jako sposób politycznego wpływu na wybór głowy Kościoła katolickiego Przypadek konklawe z 1903 r.

The Right of Exclusivity As a Means of Political Influence on the Election of the Head of the Catholic Church The Case of the 1903 Conclave

Dawid Pieniężny*

Abstrakt

Obowiązujące aż do 1904 r. prawo złożenia weta przeciw wynikowi konklawe przysługiwało kardynałom, którzy wyłącznie w imieniu władców Hiszpanii, Francji i Austrii mogli zgłaszać protest zwany ekskluzywą. Celem rozważań jest jego analiza jako próby politycznego wpływu na wybór papieża – głowy Kościoła katolickiego – na przykładzie ostatniego użycia tego prawa w czasie konklawe z 1903 r. W pracy postawiono trzy zasadnicze pytania badawcze: 1. Czym było prawo ekskluzywy i kto mógł z niego korzystać? 2. Dlaczego Kościół pozwalał na ingerencję w wybór papieża? 3. W jaki sposób i dlaczego użyto tej możliwości w trakcie konklawe z 1903 r.? Odpowiedzi na te pytania

Abstract

In force until 1904, the right of veto over the outcome of the conclave was vested in the cardinals, who, exclusively on behalf of the rulers of Spain, France and Austria, could lodge a protest known as an exclusivity. The aim of the present study is to analyse the right of exclusivity as an attempt to politically influence the election of the pope as head of the Catholic Church, using the example of its last use during the 1903 conclave. The paper poses three main research problems: 1. What was the right of exclusion and who could use it? 2. Why did the Church allow interference in the election of the Pope? 3. How and why was this possibility used during the 1903 conclave? The answers to these questions made it possible to show

* Uniwersytet Wrocławski; <https://orcid.org/0000-0003-3528-1351>; dawid.pieniezny2@uwr.edu.pl

pozwołyły wskazać, że zastosowanie prawa ekskluzywy w 1903 r. przez polskiego kardynała Jana Puzynę w imieniu cesarza Franciszka Józefa I uniemożliwiło wybór kardynała Mariana Rampolli del Tindaro na papieża, a więc stanowiło bezpośredni polityczny wpływ władcy na wybór głowy Kościoła.

Słowa kluczowe: prawo ekskluzywy, wpływ polityczny, Stolica Apostolska, konklawe, władza polityczna

that the use of the right of exclusivity in 1903 by the Polish Cardinal Jan Puzyna on behalf of Emperor Franz Joseph I, prevented the election of Cardinal Mariano Rampolla del Tindaro as Pope, and therefore constituted a direct political influence of the ruler on the election of the head of the Church.

Keywords: law of exclusivity, political influence, Holy See, conclave, political power

Wprowadzenie

Nawet we współczesnym, z perspektywy europejskiej coraz bardziej zlaicyzowanym świecie (Mariański, 2016, s. 5–8; Pieniężny, 2024, s. 21–23) koniec pontyfikatu papieża i wybór jego następcy wywołują olbrzymie zainteresowanie medialne, społeczne, jak również polityczne (Biela, 2006, s. 85; Kokoszka, 2006, s. 214). Wszak Ojciec Święty jest nie tylko głową Kościoła katolickiego, lecz także przywódcą politycznym i zwierzchnikiem Państwa Watykańskiego (Frąckowiak, 1981, s. 25; Kowal, 2017, s. 48–50; Maroń, 2012, s. 152). W takiej sytuacji próba politycznego wpływu na wybór papieża, dokonywany w czasie konklawe przez uprawnionych do tego kardynałów (Urbaniak, 2014, s. 290), stanowi próbę wpływu nie tylko na organizację religijną, ale również na władzę w suwerennym państwie (McManners, 1990, s. 31). Choć wydaje się to niedopuszczalne, jednak na przestrzeni wieków zdarzały się przypadki, że głowy innych państw chciały mieć – i często miały – realny i bardzo znaczny wpływ na wybór głowy Kościoła (Norwich, 2024, s. 209–212).

Na tym tle wyróżniało się zwłaszcza prawo zgłoszenia weta przeciw wynikowi konklawe, zwanego ekskluzywą, którego ostatnie użycie nastąpiło jeszcze na początku XX w. (Guth, 1996, s. 151; Lamacchia, 2018, s. 108). Celem badań jest więc analiza ekskluzywy jako sposobu politycznego wpływu na wybór papieża na przykładzie ostatniego zastosowania owego prawa w czasie konklawe z 1903 r. By cel ten osiągnąć, postawiono trzy zasadnicze pytania badawcze:

1. Czym było prawo ekskluzywy i kto mógł z niego korzystać?
2. Dlaczego Kościół katolicki pozwalał na ingerencję w wybór papieża?
3. W jaki sposób i dlaczego użyto tej możliwości w trakcie konklawe w 1903 r.?

W niniejszym opracowaniu wykorzystano trzy podstawowe metody badawcze. Były nimi analiza instytucjonalno-prawna połączona z analizą historyczną dokumentów Stolicy Apostolskiej, które przyzwały na nieoficjalne stosowanie ekskluzywy, jego zasad, ograniczeń, a wreszcie – prawnego usunięcia tej możli-

wości. Trzecią stanowiła analiza przypadku (*case study*), mianowicie ostatniego użycia owego specyficznego weta podczas konklawe z 1903 r. Tak przeprowadzona analiza pozwoliła zrealizować cel pracy: wskazać przyczyny, przebieg oraz polityczne i praktyczne skutki zastosowania omawianej formuły.

Prawo ekskluzywy – geneza i możliwości wykorzystania

Prawo ekskluzywy, po łacinie *ius exclusivae*, znaczy w dosłownym tłumaczeniu ‘prawo wykluczenia’ (Guth, 1996, s. 149). Co bardzo istotne, nie było ono nigdy prawem spisanim i formalnie uregulowanym, a tylko zwyczajem, zapoczątkowanym precedensem z 1644 r., kiedy to w czasie konklawe po śmierci Urbana VIII wykorzystano je po raz pierwszy (Pattenden, 2017, s. 8), o czym szerzej będzie mowa w kolejnym rozdziale. Wywodzi się zapewne ze średnio-wiecznej tradycji zatwierdzania wyboru nowego papieża przez cesarza bizantyjskiego lub rzymskiego. W ten sposób Kościół szanował nadrzędną rolę władzy świeckiej, zwłaszcza będącej w rękach katolickich monarchów, którzy panowali w cesarstwie (Wahrmund, 1888, s. 17).

Analizowany tu zwyczaj oznacza prawo władcy do sprzeciwu wobec wyboru dokonanego przez kardynałów w trakcie konklawe, na co przyzywał Kościół katolicki. Uznawano, że przysługuje ono najważniejszym monarchom tego wyznania, a więc królowi Francji, królowi Hiszpanii oraz cesarzowi Świętego Cesarstwa Rzymskiego (którego spadkobiercą stał się później cesarz Austrii czy też Austro-Węgier) (Havlik, 2016, s. 207). Tylko oni mogli z różnych względów zablokować wybór papieża, którego uważali za politycznie niekorzystnego. Ponieważ monarchowie nie brali udziału w konklawe, ekskluzywę zgłaszał jeden z kardynałów, będący przedstawicielem danego państwa. Określano go jako kardynała „z prawem ekskluzywy” (Marchel, 2020, s. 124–125).

Zastosowanie ekskluzywy przebiegało w taki sposób, że gdy konklawe zbliżało się do końca, bo przewaga głosów oddanych na któregoś z obecnych wskazywała na obranie go papieżem, kardynał pełniący funkcję przedstawiciela uprawnionego monarchy wyrażał sprzeciw wobec tego kandydata. Przez pojęcie ekskluzywy rozumiano wszakże nie tylko ustny protest – chodziło na ogół o pisemne oświadczenie, że z głosowania wyklucza się danego uczestnika (Guth, 1996, s. 141). Co ważne, każdemu z władców uznawanych zwyczajowo za uprawnionych przysługiwało wyłączenie tylko jednego kandydata (Lamacchia, 2018, s. 122). Taki zabieg bardzo często wystarczył, by go zablokować, ponieważ wielu kardynałów nie chciało się konfrontować z potęgą państwa zgłaszającego weto (Consorti, 2025, s. 18–19).

Należy jednak podkreślić, że Stolica Apostolska nigdy nie uznała prawa ekskluzywy, które praktycznie obowiązywało przez 260 lat (precedensowo zostało

bowiem zastosowane w 1644 r., a oficjalnie zakazane w 1904 r.). Co więcej, kolejni papieże sprzeciwiali się wpływowi świeckich monarchów na przebieg konklawe. Jeszcze przed pierwszym użyciem prawa ekskluzywy Pius IV (1562) w bulli *In eligendis* nakazywał kardynałom, by wybierając papieża, nie zważali na oczekiwania władzy świeckiej. Podobne stanowisko prezentował Grzegorz XV (1621), który w bulli *Aeterni Patris Filius* wprost przestrzegał kardynałów przed spiskami w celu wyboru nowego papieża.

W czasie gdy wykorzystywano prawo ekskluzywy, pierwszy wyraźnie zaprotestował Pius IX (1871), który w konstytucji apostolskiej *In hac sublimi* zabronił jakiegokolwiek ingerencji świeckiej w wybory kolejnych papieży. Ten zabieg nie poskutkował, gdyż ostatni raz sięgnięto po ekskluzywę jeszcze w 1903 r. Kres możliwości zgłaszania tego rodzaju weta przyniósł dopiero rok 1904, kiedy Pius X – choć na jego wybór wpłynęło zapewne zastosowanie prawa ekskluzywy wobec kardynała Mariana Rampolli (Burkle-Young, 2000, s. 113–114) – zdecydował się na wydanie jasnego zakazu takich praktyk pod karą ekskomuniki. Uczynił to w konstytucji apostolskiej *Commissum nobis*, a samych kardynałów uczestniczących w konklawe zobowiązał do złożenia przysięgi odmowy ulegania wpływom władców świeckich (Pius X, 1904). Prawo ekskluzywy, mimo że nie było oficjalnie uznawane, stanowiło instrument politycznego wpływu monarchii katolickich na Kościół i papieństwo przez ponad dwa i pół stulecia.

Prawo ekskluzywy jako „bezpiecznik polityczny” – wykorzystanie przed 1903 r.

Prawo ekskluzywy stanowiło pewnego rodzaju bezpiecznik polityczny dla władców, którzy dysponowali możliwością zablokowania wyboru konkretnego kandydata na papieża. Aczkolwiek istniało przez 260 lat, udokumentowano aż 12 przypadków skutecznego użycia weta we wskazany sposób¹ oraz pojedyncze nieudane próby takiego zabiegu.

Pierwszy raz użyto prawa ekskluzywy w czasie konklawe po śmierci Urbana VIII w 1644 r. Obrady toczyły się w trakcie wojny trzydziestoletniej, w której rywalizujące Francja i Hiszpania opowiadały się po przeciwnych stronach konfliktu (Biernacki, 2010, s. 231, 2016, s. 38; Wójcik, 2002, s. 181). Aby nie dopuścić do wygranej kardynała Giulia Sacchettiiego, popieranego przez stronnictwo francuskie, kardynał Gil de Albornoz w imieniu króla Hiszpanii Filipa IV złożył

¹ Ponieważ zgodnie z przepisami Stolicy Apostolskiej szczegóły konklawe nie są znane, za skuteczny uznałem każdy przypadek, gdy kandydat, wobec którego zgłoszono weto, nie został wybrany na papieża, nawet jeśli wyłączenie go nie przybrało oficjalnej formy.

wniosek o jego wyłączenie, tłumacząc, że król katolicki ma prawo do takiego działania (Baumgartner, 2003, s. 89–90). Choć odebrano je krytycznie, to kolejne głosowania pokazały, że było skuteczne (McPhee, 2002, s. 117). Na papieża wybrany został bowiem kardynał Giovanni Battista Pamphilj, który przyjął imię Innocentego X (Collins, 2009, s. 211). Tydzień później do Rzymu dotarła wiadomość, że kardynał Giulio Mazzarini zgłasza w imieniu króla Francji ekskluzywę wobec kardynała Pamphiljego. Miała ona stanowić odpowiedź na weto Filipa IV, jednak ponieważ papieża już wybrano, takie weto było w oczywisty sposób bezskuteczne (von Pastor, 2009, s. 79).

Wszystkie sytuacje, w których z powodzeniem zastosowano prawo ekskluzywy, prezentuje tabela 1.

Tabela 1

Przypadki skutecznego zastosowania prawa ekskluzywy

Rok konklawe	Kardynał wybrany na papieża	Kardynał, wobec którego zgłoszono ekskluzywę	Monarcha, w którego imieniu zgłoszono weto
1644	Giovanni B. Pamphilj (Innocenty X)	Giulio C. Sacchetti	król Hiszpanii Filip IV
1655	Fabio Chigi (Aleksander VII)	Giulio C. Sacchetti	król Hiszpanii Filip IV
1669–1670	Emilio B. Altieri (Klemens X)	Benedetto Odescalchi	król Francji Ludwik XIV
1700	Giovanni F. Albani (Klemens XI)	Galeazzo Marescotti	król Francji Ludwik XIV
1721	Michelangelo Conti (Innocenty XIII)	Fabrizio Paolucci	cesarz rzymski Karol VI Habsburg
1721	Michelangelo Conti (Innocenty XIII)	Francesco Pignatelli	król Hiszpanii Filip V
1730	Lorenzo Corsini (Klemens XII)	Giuseppe R. Imperiali	król Hiszpanii Filip V
1758	Carlo Rezzonico (Klemens XIII)	Carlo A. Guidoboni Cavalchini	król Francji Ludwik XV
1774–1775	Giovanni A. Braschi (Pius VI)	Giovanni C. Boschi	król Francji Ludwik XVI
1823	Annibale S. della Genga (Leon XII)	Antonio G. Severoli	cesarz Austrii Franciszek I
1830–1831	Mauro Cappellari (Grzegorz XVI)	Giacomo Giustiniani	król Hiszpanii Ferdynand VII
1903	Giuseppe M. Sarto (Pius X)	Mariano Rampolla	cesarz Austro-Węgier Franciszek Józef I

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Papal elections in the age of transition, 1878–1922*, F.A. Burkle-Young, 2000, Lexington Books; *Keepers of the keys of heaven: A history of the papacy*, R. Collins, 2009, Basic Books; „Przyczynek do biografii kardynała Jana Maurycego Puzyny (1842–1911)”, S. Marchel, 2020, *Echa Przeszłości*, 21(2), 121–152 (<https://doi.org/10.31648/ep.6348>); *Electing the pope in early modern Italy, 1450–1700*, M. Pattenden, 2017, Oxford University Press; *The history of the popes*, L.F. von Pastor, 2009, BiblioLife.

Tabela 1 pokazuje 12 udokumentowanych przypadków skutecznego zgłoszenia ekskluzywy wobec kandydatów uznawanych za *papabili*². Co istotne, tylko raz, w czasie konklawe w 1721 r., weto złożyło dwóch różnych monarchów wobec dwóch kandydatów. Ujmując rzecz statystycznie: najczęściej po ekskluzywę sięgali królowie Hiszpanii – aż pięciokrotnie. Czterokrotnie z tego zwyczaju skorzystali królowie Francji, a trzykrotnie – Habsburgowie.

W ciągu analizowanych 260 lat poza wspomnianą już próbą zablokowania wyboru Innocentego X nastąpiła jeszcze jedna nieudana – z powodu zbyt późnego wpłynięcia wniosku – próba zastosowania prawa ekskluzywy. Miała miejsce w 1846 r., kiedy to kardynał Karl Kajetan von Gaisruck spóźnił się z wetem cesarza Austrii wobec wybranego już kardynała Giovanniego Mastaia-Ferretiego, który zdążył przyjąć imię Piusa IX (Pirie, 1935, s. 68). Dodatkowo już po wydaniu oficjalnego zakazu przez Piusa X w 1904 r. podjęto ostatnią próbę zablokowania wyboru papieża, powołując się na prawo ekskluzywy. W 1963 r. rządzący Hiszpanią generał Francisco Franco próbował uniemożliwić wybór kardynała Giovanniego Battisty Montiniego, zgłaszając weto głosem kardynała Arcadia Larraony (Burkle-Young, 2000, s. 223). Próba ta się nie powiodła – Montini został wybrany na papieża i przyjął imię Pawła VI (Wrzeszcz, 1988, s. 17).

Konklawe z 1903 r. – stosowanie prawa ekskluzywy w praktyce i jego konsekwencje

Konklawe w 1903 r. po śmierci Leona XIII było ostatnim, w którego trakcie skutecznie zastosowano prawo ekskluzywy przed wprowadzeniem całkowitego zakazu takiej ingerencji rok później. Weto wobec wyboru kardynała Mariana Rampolli złożył wówczas kardynał Jan Puzyna, arcybiskup Krakowa, który działał w imieniu cesarza Austrii Franciszka Józefa I. Jak relacjonuje Cesare De Agostini: „Gdy 2 sierpnia przystępowano do kolejnego głosowania, o głos poprosił biskup Krakowa kard. Jan Puzyna. »Mam zaszczyt – mówił – [...] po-dać do wiadomości w imieniu oraz na podstawie autorytetu Jego Apostolskiego Majestatu Franciszka Józefa [...], że Jego Majestat, zamierzając skorzystać ze starożytnego prawa i przywileju, oznajmia wykluczające weto przeciwko naj-dostojniejszemu mojemu panu, kardynałowi Marianowi Rampolli del Tindaro«. Gdy do głosu doszedł Luigi Oreglia, będący dziekanem, oznajmił: »Ta informacja nie może być przyjęta ani z tytułu oficjalnego, ani z tytułu nieoficjalnego i nie będzie brana pod uwagę«. Wielu kardynałów tę decyzję oklaskiwało, podczas gdy

² *Papabili* (wł.) – kardynałowie będący faworytami do objęcia urzędu papieskiego (szerzej zob. O’Collins, 2024, s. 25–26).

francuski kardynał Desire Mathieu krzyknął nawet »Brawo!«. Po tym wszystkim wstał kard. Rampolla i odrzekł: »Przykro mi, że przez władzę świecką został dokonany poważny zamach na wolność Kościoła w zakresie papieskich wyborów oraz na godność Świętego Kolegium, i ja się temu energicznie sprzeciwiam« (De Agostini, 2005, s. 320).

Bardzo podobnie ów moment wspominał sam Jan Puzyna. Jak mówił, już 1 sierpnia, w drugim dniu konklawe, przekonywał innych kardynałów, że wybór Rampolli byłby złym wyborem, jednak wobec dużego poparcia, które ten nadal otrzymywał, zdecydował się dzień później zgłosić oficjalną ekskluzywę, działając na polecenie Franciszka Józefa I. Według relacji Puzyny jeszcze 2 sierpnia z mową przeciw wniesionej ekskluzywie wystąpił kardynał Adolf Perraud, a następnego dnia – sam kardynał Rampolla. Mimo protestów przeciwników weta poparcie dla faworyta stopniowo malało, aż do głosowania 4 sierpnia, kiedy to kardynał Giuseppe Sarto uzyskał wymaganą większość 2/3 głosów i został wybrany na papieża (Urban, 2002, s. 274–275).

Jeszcze więcej szczegółów rzucających światło na omawianą sytuację opisuje Sławomir Marchel, biograf Jana Puzyny. Jak wskazuje: „Jadący do Rzymu Puzyna posiadał uprawnienia honorowe nadane przez cesarza Habsburga, wynikające z tradycji prawnej sięgającej XVI stulecia. Na jego podstawie książę biskup krakowski mógł złożyć »weto« przeciw kandydaturom niezgodnym z życzeniem monarchy, szczytującego się tytułem »arcykatolickiego«. O tytule Puzyny do reprezentowania interesów Franciszka Józefa I powiadomił kolegium kardynalskie ambasador Monarchii Austro-Węgierskiej przy Stolicy Apostolskiej, hrabia Nicolo Szécsen de Temerin” (Marchel, 2020, s. 141). Przyczynę takiego działania krakowskiego hierarchy należy upatrywać w postulowanej przez niego – w imieniu władcy – konieczności zmiany polityki, jaką prowadził Watykan. Franciszek Józef I sprzeciwiał się bowiem zaangażowaniu Stolicy Apostolskiej w wewnętrzne sprawy Austro-Węgier. Ponadto żywił osobistą niechęć do kardynała Rampolli, ponieważ nie wyraził on zgody na katolicki pochówek cesarskiego syna, który popełnił samobójstwo (Lenart, 2015, s. 133–135).

Jak dodaje Marchel: „Gdy tylko informacja o wystąpieniu Puzyny przedostała się poza mury Watykanu, wywołała oburzenie w rozmaitych kręgach. W istocie, mimo [oficjalnej – D.P.] nieskuteczności, użyte narzędzie miało znamiona ingerencji władzy świeckiej w życie Stolicy Apostolskiej. Biorąc pod uwagę trudne położenie papiestwa i rosnące napięcie między mocarstwami europejskimi na przełomie wieków, niestosowność działania ordynariusza krakowskiego mogła wydawać się rażąca” (Marchel, 2020, s. 142). Ocena działania kardynała Jana Puzyny i ekskluzywy zgłoszonej przez niego w 1903 r. z uprawnienia Franciszka Józefa I pozwala w pełni uznać ten przypadek za jaskrawą próbę wywarcia politycznego wpływu z zewnątrz na wybór głowy Kościoła katolickiego, a zarazem głowy Państwa Watykańskiego.

Podsumowanie

Za pomocą analizy przeprowadzonej w artykule osiągnięto cel badań, którym była charakterystyka prawa ekskluzywy jako narzędzia politycznego wpływu na wybór głowy Kościoła katolickiego na przykładzie jego ostatniego użycia w czasie konklawe w 1903 r. Wnioski płynące z rozważań pozwoliły z całą pewnością potwierdzić, że omawiane prawo zwyczajowe miało wyłącznie polityczny charakter, umożliwiało bowiem katolickim władcom zablokowanie kandydatów na papieża, którzy ich zdaniem mogliby sprawować urząd w sposób niekorzystny dla zgłaszającego weto.

Na wstępie postawiono trzy pytania badawcze, na które można odpowiedzieć dzięki zaprezentowanej tu analizie. Dowiodła ona, że choć prawo ekskluzywy nie zostało oficjalnie uznane przez Stolicę Apostolską i było tylko zwyczajem wyrosłym z precedensu, stanowiło skuteczną formę nacisku na wybierających głowę Kościoła. Prawo do stosowania takiego nacisku, który polegał na zgłoszeniu weta wobec jednego z kandydatów, posiadali wyłącznie katolicy monarchowie i korzystali z niego przez 260 lat.

Kościół katolicki przyzwalał na takie praktyki głównie z uwagi na fakt, że wielu kardynałów nie chciało konfrontować się z potęgą państwa zgłaszającego weto, choć kolejni papieże byli wyraźnie krytyczni wobec tego prawa, o czym wspominali w wydawanych dokumentach. Dopiero w 1904 r. Pius X zdecydował się bezwzględnie zakazać używania ekskluzywy pod groźbą ekskomuniki. Wykorzystanie analizowanego zwyczaju stanowiło więc w sposób oczywisty ingerencję władzy świeckiej w wybór papieża, którą można również odczytywać jako wpływ polityczny przedstawicieli innych państw na wybór głowy Państwa Watykańskiego.

Bibliografia

- Baumgartner, F.J. (2003). *Behind locked doors: A history of the Papal elections*. Palgrave Macmillan.
- Biela, A. (2006). Nowe zgromadzenia agoralne jako zbiorowe reakcje ludzi na świecie na wiadomość o śmierci Papieża Jana Pawła II. *Roczniki Psychologiczne*, 9(1), 83–93.
- Biernacki, W. (2010). *Wojna trzydziestoletnia. Powstanie czeskie i wojna o Palatynat*. Cz. 2. Inforteditions.
- Biernacki, W. (2016). „*Todmarch*”: Kampania wojsk katolickich 1620 roku. Cz. 3. Inforteditions.

- Burkle-Young, F.A. (2000). *Papal elections in the age of transition, 1878–1922*. Lexington Books.
- Collins, R. (2009). *Keepers of the keys of heaven: A history of the papacy*. Basic Books.
- Consorti, P. (2025). Geopolitica del conclave. L'intreccio fra politica e religione per comprendere un rito sacro. *Stato, Chiese e Pluralismo Confessionale*, 6, 1–19. <https://dx.doi.org/10.54103/1971-8543/28982>
- De Agostini, C. (2005). *Konklawe XX wieku. Kulisy wyborów papieży*, przeł. M. Stebart. Wydawnictwo M.
- Frąckowiak, B. (1981). Pozycja prawnomiędzynarodowa Stolicy Apostolskiej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 43(3), 21–37.
- Grzegorz XV. (1621). *Aeterni Patris Filius*. Stolica Apostolska.
- Guth, H.J. (1996). *Ius exclusivae*. W: W. Kasper (red.), *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 5. *Hermeneutik bis Kirchengemeinschaft* (s. 138–152). Herder.
- Havlik, J.M. (2016). The extraordinary imperial ambassadors to the conclave during the 1667–1730 period. *Theatrum Historiae*, 19, 205–245.
- Kokoszka, R. (2006). Umieranie i śmierć Jana Pawła II znakiem dla współczesnego świata. *Studia Włocławskie*, 9, 213–219.
- Kowal, P. (2017). Papież jako polityk. Jan Paweł II i Stolica Apostolska wobec Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich i bloku wschodniego w latach 1985–1989. *Przegląd Religioznawczy*, 3, 45–78.
- Lamacchia, M. (2018). „Ius exclusivae” e conclave: il diritto di veto delle potenze cattoliche nella storia delle elezioni pontificie. *Eunomia. Rivista semestrale di Storia e Politica Internazionali*, 7(2), 105–130. <https://doi.org/10.1285/i22808949a7n2p105>
- Lenart, M. (2015). Kardynał Jan Puzyna – kontrowersyjny bohater konklawe 1903 roku w świetle materiałów archiwalnych. W: M. Lenart i G. Romanato (red.), *Genealogia dei desideri. Pio X nella memoria del popolo dell'Alta Silesia* (s. 129–141). Città del Vaticano.
- McManners, J. (1990). *The Oxford illustrated history of Christianity*. Oxford University Press.
- McPhee, S. (2002). *Bernini and the bell towers: Architecture and politics at the Vatican*. Yale University Press.
- Marchel, S. (2020). Przyczynek do biografii kardynała Jana Maurycego Puzyny (1842–1911). *Echa Przeszłości*, 21(2), 121–152. <https://doi.org/10.31648/ep.6348>
- Mariański, J. (2016). Religia i religijność w zsekularyzowanych społeczeństwach. *Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, 59(4), 3–26.
- Maroń, G. (2012). Instytucja przysięgi głowy państwa w państwach europejskich. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 1, 151–178.
- Norwich, J.J. (2024). *Niezwykłe historie papieży. Dzieje papieży od św. Piotra do Benedykta XVI* (wyd. 2), przeł. A. Żukowska-Maziarska. Bellona.
- O'Collins, G. (2024). Before the white smoke rises. *Quadrant*, 68(7/8), 25–26.
- von Pastor, L.F. (2009). *The history of the popes*. BiblioLife.
- Pattenden, M. (2017). *Electing the pope in early modern Italy, 1450–1700*. Oxford University Press.

- Pieniężny, D. (2024). Kryzys religijności chrześcijan jako przyczynek zmian politycznych w Europie w latach 1991–2022. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Politologia*, 31(2), 21–35. <http://dx.doi.org/10.17951/k.2024.31.2.21-35>
- Pirie, V. (1935). *The triple crown: An account of the Papal conclaves from the fifteenth century to the present day*. Sidgwick & Jackson.
- Pius IV. (1562). *In eligendis*. Stolica Apostolska.
- Pius IX. (1871). *In hac sublimi*. Stolica Apostolska.
- Pius X. (1904). *Commissum nobis*. Stolica Apostolska.
- Urban, J. (2002). Relacja kard. Jana Puzyny o konklawe 1903 r. i o jego słynnym weto. *Folia Historica Cracoviensia. Facultas Historiae Ecclesiae*, 8, 273–276. <https://doi.org/10.15633/fhc.1343>
- Urbaniak, K. (2014). Prawo o wyborze papieża po nowelizacji z 2007 roku. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 18(2), 289–308.
- Wahrmund L. (1888). *Das Ausschliessungs-recht (jus exclusivae) der katholischen Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen*. Holder.
- Wójcik, Z. (2002). *Historia powszechna. Wiek XVI–XVII*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wrzeszcz, M. (1988). *Paweł VI. Szkice do portretu wielkiego papieża* (wyd. 3). PAX.